

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

תיקוני לשון

שיבושים בשימוש הסמיכות

אחת מסגולותיה של לשוננו היא צורת הסמיכות, שהודות לה אפשר, כידוע, לכרוך ביחד דברים, שאילולא היא — היו מצריכים כפל לשון ואריכות יתרה. אולם לשם שימוש יעיל בסגולה לשונית זו דרושה לא רק ידיעת הכלל הדקדוקי, אלא גם מידת-מה של היגיון פשוט. חוסר היגיון גורם לשימוש גרוע בצורת לשון זו ולפעמים אף לשיבושים מגוחכים.

והרי כמה דוגמאות, ורובן מתוך שלטים של רופאים בשתיים מערי הארץ:

(א) „רופא נשים ומחלות אחרות“.

לפנינו גיבוב מוזר ולא-הגיוני של שני קשרי סמיכות, שאינם מקבילים זה לזה. „נשים“ — הרי זה לגבי הרופא סוג של חולים ואילו „מחלות אחרות“ מורה על סוגי מחלות שרופא זה עוסק בריפויין. אם אני רוצים לצרף כאן ביחד את שני העניינים, עלינו לסמוך את הנסמך „רופא“ אל שני סומכים מקבילים, במקרה זה — אל שני ביטויים המורים על מיני מחלות. נוסחו המתקן של השלט הנ"ל יהיה אפוא:

„רופא מחלות נשים ומחלות אחרות“.

(ב) „מחלות פנימיות ונשים“.

אף כאן שגיאה דומה: קשר של שני עניינים, שאינם

מקבילים זה לזה: סוג של מחלה עם סוג של חולה.
ולא זו בלבד, אלא שאף התאמה דקדוקית אין כאן:
„פנימיות“ הוא תואר (לשם-העצם „מחלות“), ואילו „נשים“
הוא שם-עצם וסומך (של הנסמך „מחלות“). ואי-אפשר לכרוך
ביחד יחס של שם-עצם ותואר עם יחס של נסמך וסומך.
יש לומר: „מחלות פנימיות ומחלות נשים“.

וכך נכון השלט גם מבחינה דקדוקית וגם מבחינת הטעם
וההיגיון. שהרי הוא מונה שני סוגים של מחלות ושני
חלקיו מקבילים זה לזה מבחינת הדקדוק: שניהם מורכבים
משם-עצם עם תואר.

ג) „רופא כללי ומחלות ילדים“
אף כאן, כמו בדוגמה הקודמת, התואר „כללי“ חוצץ
בין הנסמך „רופא“ ובין הסומך „מחלות ילדים“, באופן
ש„מחלות ילדים“ כאילו תלוי באוויר ואינו קשור אל „רופא“.
בין הנסמך והסומך אסור שתחצוץ איזו מלה שהיא.
יש לומר: „רופא כללי ורופא ילדים“.
או: „רופא כללי ורופא מחלות ילדים“.

ד) ומעין זה: „מלווה לאומי ומנדט“. שוב חוצץ כאן
התואר „לאומי“ בין הנסמך „מלווה“ לבין הסומך „מנדט“,
וקשה להבין מכאן שהמודיע מחכוון למלווה של ממשלת
המנדט. ברור שיש לומר כאן: „מלווה לאומי ומלווה
המנדט“, או „מלווה לאומי ומלווה ממשלת המנדט“.

ה) והנה פסוק המצוי על גבי עטיפות וקופסאות של ריבות, שומנים וממרחים:

„כשר למאכלי בשר וחלב“.

לא שמענו מעולם על הכשר למאכלי בשר וחלב כשלעצמם. בשר וחלב, או בשר בחלב, הריהו אסור מדת ישראל. ואיך זה תכשר המרגרינה או המיונית למאכלי בשר וחלב?

אלא יש להפריד את הסמיכות המגובבת ולומר בפשטות: „כשר למאכלי בשר ולמאכלי חלב“, או בקיצור: „כשר לבשר ולחלב“.

ו) והנה סוג אחר של שיבוש הרווח ביותר בין הסומכים שמות-עצם, והוא: סמיכת שני נסמכים אל סומך אחד. אם אסור, כפי שאמרנו, שתחצוץ איזו מלה שהיא בין הנסמך ובין הסומך, הרי אסור גם שיחצוץ נסמך שני בין הנסמך הראשון לבין הסומך המשותף.

ואם כן, אסור לומר: „קרובי ומכרי המנוח“, כפי שזה מצוי לפעמים במודעות אבל. „קרובי“ הוא שם נסמך ואסור לו לבוא בלי סומך תכוף לו. במקרה זה יש לומר „קרובי המנוח ומכריו“, כמו שנאמר למשל: „מרכבות פרעה וחילו“ ולא „מרכבות וחיל פרעה“; או שיש לוותר כאן על הסמיכות בכלל ולומר בפשטות: „הקרובים והמכרים של המנוח“ או „קרוביו ומכריו של המנוח“.

וכן לא „חללי ונעדרי המלחמה“, אלא „חללי המלחמה ונעדריה“ או „החללים והנעדרים במלחמה“.

והרי צרור של שיבושים מן הסוג הזה, שנלקט במקרה מתוך פרסומים שונים של משרדי הממשלה: „כמות וסוג הסחורה“ „שם וכתובת השולח“, „מגדלי ומשווקי ירקות“, „קניית ומכירת בננות“, „מקום ומועד הרכבת האבטובוצות“, „מחלקת רישום והסדר קרקעות“, „הדפסת ויבוא ספרי קודש“, מובן, שהניסוח הנכון הוא: „כמות הסחורה וסוגה“ או „הכמות והסוג של הסחורה“, „שם השולח וכתובתו“, „מגדלי ירקות ומשווקיהם“ וכו'.

ובעקבות המשרדים הולכים העיתונים. זה כותב על „רבני וחכמי העדה התימנית“, זה על „עורכי ומנהלי העיתונים“ וזה קובל על „קלקול וזלזול לשוננו“.

השגיאות בולטות וברורות. אף כאן ברור, שיש לומר: „רבני העדה התימנית וחכמיה“, „עורכי העיתונים ומנהליהם“, „קלקול לשוננו וזלזולה“⁽¹⁾ או „קלקול לשוננו וזלזול בה“.

עוד על שימוש הסמיכות

הדוגמה האחרונה בפרק שלעיל, „קלקול לשוננו וזלזולה“, עוררה תגובה, והמגיב שואל: וכי מותר לומר „קלקול לשוננו וזלזולה“? האפשר לזלזל את הלשון? — אפשר לזלזל בלשון. ואם כן, אין לומר, לדעתו, „וזלזולה“, אלא דווקא „וזלזול בה“.

טענה זו אין בה ממש.

הסמיכות באה כדי לקשר שני שמות זה אל זה, בין שהיחס שביניהם הוא יחס הקניין כמו „חיל פרעה“ החיל

(1) לעניין זה עיין בפסקה הבאה.

של פרעה, או יחס הפעול כמו "שונא ישראל", השונא את ישראל, ובין שהוא יחס המתבטא באותיות היחס ב' ל' או מ' כמו: "עבודת בית", עבודה הנעשית בבית, "שבי ציון", השבים לְציון, "עולי תימן", העולים מתימן.

ובעיקר אמורים הדברים בשמות המציינים את הפועל או את הפעולה, ואף אם הפועל המציין את הפעולה קשור אל השם הבא אחריו באמצעות אותיות היחס, יכול שם הפועל או שם הפעולה לבוא כנסמך בלא אות יחס. והרי דוגמאות מספר: "יוצאי מצרים" הם האנשים שיצאו ממצרים, ויציאתם היא "יציאת מצרים". "יוצאי מצרים" וגם "יציאת מצרים" — הרי זו סמיכות. והוא הדין ב"שבי ציון", השבים לְציון, וב"עולי בבל", העולים מְבבל, ובשמות פעולה כמו "שיבת ציון", השיבה אל ציון, "עליית בבל", עלייה מְבבל.

"שגיאת דיבור" היא לא שגיאה של הדיבור, אלא שגיאה ששוגים בדיבור. "שינת צהריים" היא השינה שישן אדם בצהריים, "משחק השחמט" הוא המשחק בְשחמט.

ו"גנב-כיס" הוא לא מי שגונב את הכיס, אלא הגונב מתוך הכיס.

והראיה הטובה ביותר לעצם המלה "זלזול" היא הפסקה מתוך הווידוי של יום הכיפורים: "על חטא שחטאנו לפניך בזלזול הורים ומורים", "בזלזול הורים ומורים" — ולא בזלזול בְהורים ומורים; בדיוק כמו בדברינו על "קלקול לשוננו וזלזולה".